

verkregen. Niettemin moet de lezer met de aanbrenge van vele populistische penseelstreken te pas en te onpas duidelijk worden gemaakt dat 'de mens' centraal blijft staan, en dat dit de uiteindelijk betrachting van een 'gezamenlijke biografie' blijft (v).

Hoe dan ook, van de hier voorgestelde analyse gaat een grote kracht uit. Met veel inspiratie en naar ik meen tevens transpiratie, krijgt Paping het overvloedige bronnenmateriaal aan de praat. De combinatie van de vele parameters verschaft een inzicht in de ontwikkeling van de regionale levensstandaard en in de sociale verschillen. De analyse van de inkomens en bestedingen (41 prijsreeksen!) is een ware krachttoer. Hier vinden we een geslaagde combinatie van 'anonieme' data over opbrengsten, koop en verkoop met gepersonaliseerde informatie over budgetbesteding en consumptie.

De vraagstelling in dit boek schrijft zich in in het breder debat over economische groei en levensstandaard, en treedt als dusdanig in discussie met werken die vanuit een macro-benadering vertrekken. Hier raken we een pijnpunt aan, namelijk het onvermogen om tot op vandaag de veelheid van regionaal onderzoek samen te brengen en te confronteren met 'nationale' benaderingen. Wordt het geen tijd het enorme informatieaanbod en de grote arbeidsinvestering die in de regionale studies zit verscholen, in een comparatieve benadering te valoriseren?

Tegelijkertijd lijkt het me nuttig minder nadruk te leggen op in mijn ogen vermeende tegenstellingen in de methodische benadering: a de 'structurele' versus 'prosopografische' benadering, b een analyse op basis van tijdreeksen versus de methode van opeenvolgende dwarsdoorsneden. Ook hier stelt zich de uitdaging: hoe brengen we deze benaderingen samen?

Eric Vanhaute

P. Scholliers, *Wages, manufacturers and workers in the nineteenth-century factory. The Voortman cotton mill in Ghent* (Oxford, Washington: Berg Publishers, 1996, xiv + 256 biz., £34.95, ISBN 1 85973 093 0).

Zoals de ondertitel aanduidt, staat de katoenfabriek van Voortman centraal in het boek. Het basismateriaal heeft SchoUiers geput uit het rijke bedrijfsarchief van de firma, althans het gedeelte dat in de jaren zeventig door een team van de Vrije Universiteit Brussel onder de leiding van de professoren E. Scholliers en J. Hannes in een baanbrekend werk over de levensomstandigheden van de Gentse textielarbeiders werd bewerkt en gepubliceerd. De auteur maakte deel uit van het team. In het kader van die publicatie verscheen ook een bedrijfsgeschiedenis van de fabriek. Zij werd opgesteld door Marc Scholliers, van vorming een econoom en broer van de auteur. Die bedrijfsgeschiedenis belicht enkel het economisch aspect'.

Alhoewel het niet uit de titel blijkt, wordt hier de periode behandeld tot 1914. Scholliers motiveert de datum *ad quern* met te verwijzen naar de loonboeken waarop zijn studie steunt. Zij vormen voor de spinnerij en weverij continue reeksen van 1835 tot 1914. De continuïteit ontbreekt voor de loonboeken van de katoendrukkerij en voor de vroegere en latere loonboeken van de spinnerij (lees pagina 8 weverij). De auteur heeft deze daarom onbruikbaar geacht voor zijn opzet. SchoUiers kent enkel het Stadsarchief van Gent als bewaarplaats. Toch valt te bezien of onder het bedrijfsarchief dat na de sluiting van de fabriek in 1987 aan het MIAT te Gent werd overgemaakt (vijftig strekkende meter van circa 1870 tot en met de twintigste eeuw) geen documenten voorkomen die de reeksen kunnen aanvullen. Bovendien berust ook nog een deel van het bedrijfsarchief van de firma bij de Dienst voor monumentenzorg van de stad Gent en in het Provinciaal textiel- en kostuummuseum te Oelegem, uit de periode 1790-1880. Die verspreiding maakt het inderdaad niet gemakkelijker voor de vorser. Geen wonder dat hem delen ontsnappen.

Het eerste hoofdstuk vangt aan met een beschrijving van Gent in de negentiende eeuw en een overzicht van de groei van de katoennijverheid te Gent, in België en terloops comparatief in West-Europa.

Het tweede hoofdstuk richt zich op de geschiedenis van het bedrijf maar met veel aandacht voor de sociale problematiek, waarvoor de auteur bijkomende informatie heeft ingezameld. De Voortmans stelden zich hard tegenover hun werknemers op. Als liberalen stonden zij afwijzend tegenover nagenoeg elke vorm van paternalisme. De auteur gaat echter niet dieper in op hun persoonlijkheid. Een onderzoek naar hun sociale achtergrond en de evolutie van hun fortuin laat hij zelfs helemaal buiten beschouwing. Daarentegen vergelijkt hij wèl de gedragslijn van de Voortmans ten opzichte van hun werknemers met die van andere Gentse katoenfabrikanten. Voor het comparatief onderzoek dat hij instelt naar de economische betekenis van de firma gaat hij nog verder en plaatst het in het nog ruimere perspectief van de Belgische katoenindustrie.

De firma Voortman was zoals de doorsnee Belgische katoenfabrieken gespecialiseerd in de massaproductie van goedkopere goederen. Om tegen de concurrentie opgewassen te zijn, kwam het erop aan de productiekosten zo laag mogelijk te houden door een neerwaartse druk op de lonen, de factor waarop de fabrikant de meeste greep had. Welke initiatieven Voortman op het stuk van de lonen heeft genomen, wordt behandeld in de drie laatste hoofdstukken. Komen aan bod: de samenstelling van de fabrieksbevolking, althans de meerderheid ervan, de duur van de tewerkstelling, de wijze van recruitering, de lonen als factor van de productiekosten en tenslotte de weerslag van de loon- en personeelsstrategie van de firma op de levensstandaard van de werknemers.

De drie laatste hoofdstukken zijn in de eerste plaats gebaseerd op de conclusies van het uitgebreid onderzoek dat Peter Scholliers en Gerda Avondts hebben gedaan als leden van het bovenvermelde team van de VUB². Wel heeft de auteur nog in beperkte mate aanvullend archiefonderzoek verricht. Maar vooral belangrijk is dat hij de informatie heeft geïntegreerd in de Gentse, Belgische en Westeuropese context van de bedrijfstak en occasioneel zelfs in een nog meer algemeen economisch-sociaal perspectief. Hij doet dat op een stevige basis van binnen- en buitenlandse literatuur. Tussen de tekst zijn illustraties, statistieken en grafieken ingelast. Sommige grafieken zoals op de pagina's 64, 148, 150, 151, 153, 159 laten aan duidelijkheid te wensen over. Het is nog onzeker of de reproductie op pagina 57 de katoenfabriek van Voortman voorstelt. Het cijfermateriaal dat uit de vorige publicatie is overgenomen, is in hoofdzaak in de bijlagen gegroepeerd.

De onvolkomenheden waarop hoger is gewezen, beletten niet dat hier een boeiend, vlot leesbaar boek voorligt. De synthese zoals door Scholliers is uitgewerkt, heeft een dubbele draagwijdte. De brede waaier van achtergrond informatie geeft inzicht in de plaats en de betekenis van de onderneming in de maatschappelijke context. De *case-studie* getuigt van de eigen bedrijfs-cultuur maar leent zich ook voor precisering en correctie van de algemene beeldvorming. In die zin draagt de bedrijfsgeschiedenis bij tot generalisatie.

H. Coppejans-Desmedt

1 G. Avondts, e. a., *De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw* (Brussel: Centrum voor hedendaagse sociale geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel, 7 dossiers (1976-1979)). Dossier 2, M. Scholliers, *Bedrijfs-geschiedenis van de firma A. Voortman-N.V. Texas* (1976).

2 Dossier 3, G. Avondts, e. a., *Lonen in de spinnerij van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas, 1835-1914* (1976). Dossier 4, *Idem, Lonen in de weverij van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas, 1835-1925* (1979). Dossier 5, G. Avondts, P. Scholliers, *Gentse prijzen, huishuren en budgetonderzoeken in de 19e en 20e eeuw* (1977). Dossier 6, P. Scholliers, met een bijdrage van G. Avondts, *Herkomst, huisvesting, arbeids- en*

levensomstandigheden van de werkrachten van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas (1977). Dossier 7, G. Avondts, *Levensschetsen van een aantal Gentse arbeidersfamilies* (1978).

H. F. J. M. van den Eerenbeemt, ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant, I, Traditie en modernisering, 1796-1890* (Amsterdam, Meppel: Boom, 1996, 448 blz., f70,-, ISBN 90 5352 217 4).

Op de valreep van het *Ancien Régime*, op 1 januari 1796, werd Staats-Brabant als volwaardig geweest toegelaten tot de vergaderingen van de Staten-Generaal, net voordat deze instelling werd vervangen door de Nationale Vergadering. Voor Bataafs-Brabant, later Noord-Brabant, betekende deze toelating het einde van ruim anderhalve eeuw politieke achterstelling als generaliteitsland, een achterstelling die ook na 1796 zwaar heeft gedrukt op het regionaal bewustzijn, in de vorm van de overlevering van het 'arme Brabant'. Toen H. van den Eerenbeemt in 1990 de taak op zich nam om ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest een geschiedenis van de provincie te schrijven, was ook hij die voorgeschiedenis niet vergeten, getuige de interviews die de verschijning van dit eerste deel begeleidden. *De Volkskrant* van 9 maart 1996 citeert hem: 'Op dit moment is er geen Brabantse identiteit. Dat is onze eindconclusie'.

De lezer van het boek waaraan deze conclusie is ontleend, kan zich niet helemaal onttrekken aan de indruk dat deze uitkomst al bij voorbaat vaststond. De gehele opzet van het werk verzet zich als het ware tegen de gedachte aan een Brabantse identiteit. De dertig auteurs die een bijdrage leverden aan het eerste deel van de drie die over tweehonderd jaar Noord-Brabant zullen verschijnen, zitten verpakt in een klassiek 'Annaliste' stramen, waarin bevolking en ruimtelijke ordening de fundamente vormen voor het economisch leven, dat op zijn beurt vorm geeft aan sociale patronen, waarop dan vervolgens weer het geestelijk en cultureel leven rusten. De voornaamste concessie aan de kritiek op deze benadering, is een prominente positie voor de politiek, die geplaatst is tussen het demografische hoofdstuk en de hoofdstukken over ruimtelijke ordening en infrastructuur.

Een dergelijke benadering van het onderwerp is afgeleid uit een algemene geschiedopvatting, niet uit een beeld van de lotgevallen van Noord-Brabant. Zo ook de titels van de hoofdstukken. 'Arbeidsbestaan en sociale zorg' (Thelen), 'Traditionele gebruiken rond levensloop en materiële cultuur' (De Leeuw), 'Aarzelend begin van de zorg voor de volksgezondheid' (Wouters), of 'Overgang van spontane vrijetijdsbesteding naar georganiseerd vermaak' (Linders-Rooijendijk), om ons te beperken tot de hoofdstukken in de sectie Sociale Patronen, hebben geen specifiek Brabantse connotaties.

Dat wil uiteraard niets zeggen over de inhoud. Die vat op een alleszins degelijke wijze de beschikbare kennis over Noord-Brabant in de negentiende eeuw samen en vult die op verscheidene punten ook aan. Het valt met het oog op dit laatste overigens te betreuren dat de annotatie zeer spaarzaam is en literatuuropgave en registers pas in het derde en laatste deel van deze geschiedenis van Noord-Brabant opgenomen zullen zijn. Verder weten de bijdragen competent de indruk te vermijden dat er nog heel wat witte plekken bestaan in onze historische kennis van deze zeer interessante regio. Zo komen we ook uit dit werk niet veel te weten over de overgang van huisnijverheid en proto-industrie naar fabrieksnijverheid, een proces dat van Noord-Brabant de sterkst geïndustrialiseerde provincie van Nederland heeft helpen maken. Het katholieke offensief, dat van Brabant een bolwerk van rooms Nederland maakte, wordt vooral vanuit de instituties beschreven. En de aanzetten, in recente jaren, van een geschiedschrijving van Brabantse dorpspolitiek in de Patriottentijd en de Bataafse periode krijgen hier geen vervolg. In de *Geschiedenis van Noord-Brabant* is politiek nog vooral een zaak van de hoge heren en krijgt iedere landdrost of commissaris des konings een portretje.